

Mircea Vasilescu, „*Iubite cetitoriule ...*”. *Lectură, public și comunicare în cultura română veche*, [Pitești – București - Brașov - Cluj-Napoca], Editura Paralela 45, 2001, 188 p.

În istoria cărții românești vechi, reconstituirea mentalității cititorului, studierea lecturii este îngreunată de precaritatea informațiilor disponibile la noi, referitoare la perioada secolelor XVI-XVIII. Dacă pentru culturile occidentale există mărturii documentare care ajută la reconstituirea lectorului real (liste de prețuri, contracte editoriale sau tipografice, liste de cititori, cataloage de biblioteci, scrisori, testamente etc.), pentru cultura română veche dificultatea reconstituirii este îngreunată de lipsa acestor documente; astfel, reconstrucția lectorului real depinde, adesea în întregime, de ceea ce poate fi cules din operele literar-istorice (din predoslovii, epilogurile tipografilor ori notele copiștilor). O asemenea încercare de adaptare metodologică presupune o suprapunere de planuri: ce fel de lector trebuie cercetat în predosloviile cărților vechi, cel real sau cel virtual (ideal)? Formulele stereotipe de tipul „iubite cetitoriule” fac apel mai degrabă la o proiecție ideală a lectorului, în timp ce unele informații din prefețe pot fi interpretate mizând pe cel concret, istoric determinat.

În cuprinsul celor 188 de pagini ale cărții „*Iubite cetitoriule...*”. *Lectură, public și comunicare în cultura română veche*”, Mircea Vasilescu încearcă să descrie modul în care s-a format sistemul de receptare și evoluția ideii de cititor în cultura epocii vechi și premoderne, pe baza unor documente aparținând în primul rând scriitorilor, dar încearcă să creioneze și o privire în sens invers, dinspre cititor, pe baza mărturiilor acelor cărora le erau destinate cărțile.

De formație filologică, Mircea Vasilescu (n. 1960) este lector doctor la Facultatea de Litere a Universității din București și redactor-șef al revistei *Dilema*. Și-a susținut doctoratul în literatură în 1999, cu teza *Formarea sistemului de receptare în literatura română premodernă*, iar în prezent predă cursuri de istoria literaturii române și jurnalism cultural. Cartea de față se situează la confluența literaturii cu istoria, iar autorul nu se află la primul contact interdisciplinar cu domeniul istoriei, el semnând traducerea unor importante cărți istorice scrise de François Furet, Michel Foucault și Sergio Romano. Lucrarea reprezintă o versiune prescurtată și revizuită a tezei de doctorat a autorului, din care a eliminat pasajele mai aride și excesele tehnice, specifice unei teze de doctorat, pentru a face lucrarea mai atractivă și accesibilă.

Conținutul propriu-zis al lucrării este structurat pe 5 capitole principale: I. *Academic vorbind ...* (p. 15-38); II. *Dinspre scriere spre lectură. Perspective asupra literaturii române vechi* (p. 39-62); III. *Trasee ale comunicării literare în secolele XVI-XVIII* (p. 63-90); IV. *Predoslovi și diorthositori: blânzii demiurgii ai lecturii* (p. 91-150); V. *Încheiere și deschidere* (p. 151-154). Pe lângă aceste capitole, lucrarea mai conține un prolog intitulat *Argument* (p. 7-14) și, în încheiere, *Addenda* (p. 155-178), precum și *Bibliografia* (p. 179-186).

În studiul său istorico-literar, Mircea Vasilescu pleacă de la premisa că scrisul a constituit de multă vreme un domeniu de cercetare, pe când lectura a început să fie cercetată sistematic relativ recent, situație valabilă și pentru cei doi termeni principali ai comunicării literar-istorice: scriitorul și cititorul. El își propune să descrie și să interpreteze principalele practici de lectură din cultura română veche, precum și concepte și tehnici de analiză din mai multe perspective teoretice, fără a absolutiza vreuna, ci adaptând instrumentele de lucru la obiectul studiat; încearcă să identifice și să descrie relațiile dintre agenții comunicării literare din secolele XVI-XVIII, rețeaua complexă a raporturilor dintre cei care, îndeplinind diverse roluri, se intersectau pe traseul textului scris către cititor (tipografi, editori, librari). Centrul de interes îl reprezintă modul în care, în timp, Autorul își proiectează și își formează o idee de Cititor.

Capitolul I al acestei lucrări, intitulat *Academic vorbind ...* descrie evoluția preocupărilor legate de studierea receptării și a publicului cititor. Autorul afirmă că istoria lecturii apare abia după adoptarea metodelor și principiilor de investigație lansate de școala istorică franceză de la revista *Annales*, care a făcut pasul către marile sinteze. Termenul de „durată lungă” a fost lansat de Fernand Braudel, în 1958, într-un articol publicat în *Annales* și a cunoscut o glorioasă carieră în științele umaniste. Istoria „duratei lungi” permite înregistrarea și urmărirea unor diferențe notabile în modalitățile de a citi/recepta literatura. Obiectul scris, textul în materialitatea sa, devin relevante pentru modificarea manierei de a citi: dacă pentru un cărturar român din secolul al XVII-lea prezintă puțină importanță faptul că un text era scris în slavonă sau română (le stăpâna pe amândouă), că era tipărit sau manuscris (ambele forme de difuzare erau practicate), în perspectiva duratei lungi și a mentalului colectiv, aceste elemente de suprafață a textului pot fi surse ale unor schimbări în practicile de lectură și, indirect, în practicile scrisului, cu consecințe asupra comunicării dintre autor și cititor. Ori, scopul acestei cărți este tocmai identificarea și descrierea modului în care funcționa comunicarea între autor și cititor prin intermediul unei categorii de texte clar delimitate și cu trăsături specifice: prefețele.

Capitolul al II-lea al lucrării, intitulat *Dinspre scriere spre lectură*, analizează perspectivele asupra literaturii române vechi, a cărei studiere sistematică a început – afirmă Mircea Vasilescu – o dată cu

editarea cronicilor de către Mihail Kogălniceanu, la mijlocul secolului al XIX-lea. Dacă aceste cronici au rămas în conștiința criticii ca „prime monumente ale literaturii noastre”, schimbarea de perspectivă produsă mai târziu, atribuie textelor rolul de documente. Lectura veche este supusă, așadar, unor noi lecturi, iar în câmpul ei sunt descoperite teme și orizonturi care trec dincolo de percepția tradițională a trecutului literar: cititorul, cartea, tiparul, circulația cărții, devin aproape tot atât de importante ca și vechii protagoniști: Autorul și Textul.

Referirile la cititor nu lipsesc cu totul nici din studiile mai vechi, numai că el este considerat (sau intuit) ca o instanță pasivă și de la sine înțeleasă, aflată complet la dispoziția autorului și integral dominată de text. Aceste studii, consideră Mircea Vasilescu, privesc cititorul în apartenența sa la o totalitate indistinctă și abstractă, ori la grupuri și categorii sociale. În continuare sunt redată informațiile despre cititori, extrase din principalele istorii ale literaturii române vechi. Este amintită și contribuția lui Alexandru Dușu (*Explorări în istoria literaturii române*, 1969), care, în spiritul mentalităților, enunță necesitatea de a investiga textele scrise, presupuse ca „neliterare” (corespondență, însemnări pe cărți, acte particulare), pentru a identifica viziunile despre lume ale grupurilor din societatea secolului al XVIII-lea, adică un fel de „portret colectiv” al publicului potențial.

Capitolul III, *Trasee ale comunicării literare în secolele XVI-XVIII*, are trei subdiviziuni: *Ce se scrie, Cine scrie? și Oralitate, scris și lectură*. Sunt prezentate genurile culturale specifice literaturii noastre vechi: cărți religioase, cronici, cronografe. Acestea aparțin culturii oficiale înalte dar, ulterior, se acordă o importanță crescândă legendelor, narațiunilor în versuri sau proză, romanelor populare, literaturii de prevestire, adică tipurilor de texte care constituiau orizontul cultural al unor categorii mai largi și care reprezentau o opțiune liberă. Apar astfel manuscrise compozite (sbornice), care grupau într-un singur volum scrieri de factură diferită, în funcție de un interes individual. La al treilea nivel se situează scrierile generate de interese practice.

Ceea ce atrage atenția în predoslovii, în epiloguri, în notele introductive sau finale ale tipografilor este consemnarea, cu mare regularitate, a numelor „intermediarilor”, care contribuiau la realizarea cărții: traducătorul, copistul, tipograful, patronul editării, corectorul. Toți aceștia își lasă numele posterității, exemplu urmat de cititori, care își scriau de multe ori numele pe marginea paginilor. Obiceiul e semnalat încă de la primele manuscrise și tipărituri românești.

Nota originală a lucrării de față este dată de conținutul capitolului IV, *Predoslovi și diorthositori: blânzi demingii ai lecturii*. Autorul trece în revistă percepția cercetătorilor asupra materialității cărții (perspectiva funcțională sau estetică), aspect care are relevanță și în procesul comunicării, pentru cititor. Coexistența celor două moduri de realizare materială a textului (manuscrisul și tiparul), a condus la un transfer al manierelor și tehnicilor grafice dintr-un domeniu în altul. Practica de a copia de mână cărți tipărite a persistat, de altfel, până în secolul al XIX-lea (din motivații economice: cartea era scumpă și rară).

Alte aspecte analizate în capitolul IV sunt: formatul cărților, frecvența fiecărui tip de carte pe perioade și structura secvențelor conținutului. Autorul lucrării ajunge la concluzia că, de la jumătatea secolului al XVII-lea (epoca lui Matei Basarab), secvențele cărții imprimate dobândesc o structură codificată, rămasă aproape neschimbată timp de peste un secol: titlul (de obicei lung și explicativ), stema celui care a patronat editarea, versurile la stemă (care uneori lipsesc, alteori „trec” dintr-o carte într-alta), dedicația către patronul editării, prefața (predoslovia) către cititori, textul propriu-zis, epilogul (nota tipografului/editorului, cu formulele convenționale, prin care își exprimă bucuria de a fi încheiat lucrarea și își justifică eventualele erori).

Întrucât notele finale prezintă caracteristici asemănătoare cu ale prefeței către cititor, autorul acestei cărți le include în categoria discursurilor prefațiale, în care cele mai frecvente stereotipii adresate de autor publicului sunt: „să nu mă defăimați” și „să îndreptați cu duhul blândețelor”. O stranie cooperare cu cititorul se instaurează astfel în timp, cel care citește urmând să accepte, ca pe ceva inerent, condiția de „suflet păcătos supus greșelii” a celui care scrie. Constatăm că pentru cartea veche, convențiile scripturale și editoriale sunt încă departe, a scrie și a da tiparului un text, nu implică obligativitatea acurateței, lectura e în primul rând corectare. Unele dintre amintitele secvențe structurale ale cărții vechi din perioada medievală, care își au originea în tradiția manuscrisă, au dispărut, o dată cu standardizarea editării și cu „depersonalizarea” ei, dar, în perioada la care ne referim, în prefețe sunt consemnate, cu rare excepții, numele celor care au contribuit la producerea cărții: dedicația și predoslovia sunt semnate, în epilog sunt pomeniți tipograful și ajutorul său, mai târziu „diorthositoriul” și copistul care a pregătit textul pentru tipar. Semnătura nu presupune revendicarea originalității ori „paternității”, ci asumarea actului intermediar, deoarece „discursurile de escortă” erau adresate direct unui interlocutor resimțit ca real (ca în comunicarea orală), pe care semnatarii îl introduceau în lumea textului.

Dedicația și prefața către cititori au, încă de la început – în opinia lui Mircea Vasilescu – statute diferite: prima comportă un grad mai mare de convenție și de protocol și, de aceea, prezintă mai puțin interes pentru cercetarea de față. Dedicatia este mai degrabă un semn al relației cărții cu lumea politică, prezent mai totdeauna în cazul tiparului, absent de cele mai multe ori în cazul copiilor manuscrise.

Mai important însă pentru diferențierea dintre carte și manuscris este faptul că există nenumărate însemnări ale copistului pe parcursul textului, fără legătură cu acestea (notații despre vreme, evenimente politice sau întâmplări personale). Foaia albă i-a servit copistului și de suport material pentru operațiunea „tehnică” de transcriere, și de „jurnal”. Din multitudinea exemplurilor oferite în lucrare, am ales un caz reprezentativ și elocvent de autor personalizat, care iese din stereotipie și oferă date despre sine, citat din *Cuvântul către cititori* al unei copii după *Esopia*, din 1788: „orice feluri de zminteli sau greșale veți afla aicea, îndreptați cu duhul înțelepciunii și al blândețelor, crezând bătrânețelor, că mi-au fost mâna cam gria, peana încă era rea, și am avut vreme cu nor, dar tot am avut dor, ca după ce am început, să o văz desăvârșit”. Se cuvine menționat că, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, enumerarea suferințelor și greutăților întâmpinate de copist devine, dacă nu o stereotipie, măcar o formă de manierism.

În epoca veche, istoria personală interferează „marea istorie”, iar obiectul „carte” ține loc și de suport pentru consemnări personale. Scriitura publică și cea privată nu-și separaseră locurile și funcțiile specifice, astfel că găsim – inserate în manuscrise – între viețile sfinților și evenimente profane, personale sau care se referă la istoria țării. Interesante pentru mentalitate sau pentru datele pe care le oferă, asemenea intervenții spun câte ceva (chiar dacă indirect) și despre raporturile cu lectura.

Acest capitol IV al lucrării, cel mai interesant, analizează predosloviile (prefețele), compoziții nevalorificate pe deplin (cel puțin din punct de vedere al criticii și teoriei literare, perspectivă din care este scrisă lucrarea lui M. Vasilescu). Spațiul în care se exprimă cel mai bine mesajele autorilor din epoca veche către cititor îl constituie prefețele, dar lucrarea analizează și dedicațiile, adnotările și notele finale reproduse în sursele bibliografice de specialitate. Analiza prefețelor pleacă de la considerentul că acestea sunt documente, surse de informații despre lumea cărților, în care autorul exercită o anumită „pedagogie” a lecturii, prin diferite forme de adresare către cititor. Mult timp prefața a fost considerată ca simplă anexă a textului propriu-zis, în măsura în care ajută la înțelegerea acestuia. Notațiile copiștilor, plasate la începutul, pe parcursul sau la sfârșitul textului conțin evidente însușiri de tip prefațial. Modernitatea a separat funcțiile și atribuțiile celor două structuri textuale (titlul și prefața), iar autorii de astăzi consideră că, spre deosebire de titlul și numele autorului, prefața nu e niciodată obligatorie. Având în vedere frecvența prefețelor în cărțile românești apărute în secolele XVI-XVIII, acestea par a fi indispensabile, nu atât pentru valoarea operii, cât pentru receptarea ei. În mentalitatea epocii, prefața era un mijloc esențial de comunicare între autor și cititor, chiar și atunci când prezența textelor de tip prefațial se explică prin simple rațiuni de protocol și convenție culturală.

Autorul analizează și interpelările și formulele de adresare specifice predosloviilor. În vremurile vechi, interpelarea cititorului era o practică obișnuită care, nouă, astăzi, ne dă o senzație de arhaicitate și inadecvare, dar atunci era o modalitate de a stabili contactul, de a crea contextul comunicării. O privire asupra acestor formule demonstrează că, între stereotipii, formule retorice și inovații târzii, „ideea de cititor” are un contur complex și suferă, în timp, modificări substanțiale. Din sumara descriere a interpelărilor realizate de autor, se desprind două opoziții importante și funcționale pentru identificarea practicilor de lectură: stratificarea pe verticală a categoriilor de cititori (preoți, „diregători”, norod) și distincția între laic și religios. Astfel, adresarea directă oscilează, multă vreme, în jurul temei „cititorilor pravoslavnicii”, iar în interpelări predomină pluralul (colectivitatea), singularul făcându-și apariția mai târziu și fiind înșelător, datorită gradului mare de convenție. Din secolul XVIII, prefațatorul se adresează individului, privit în viața sa comunitară, care nu mai este cea a „pravoslavnicilor creștini” în ansamblu, ci una mai apropiată și mai perceptibilă, în care individualitatea începe să fie recunoscută. Optica asupra cititorului se modifică, tinzându-se spre eliminarea totală a protocoalelor adresării, în favoarea descrierii cărții și lecturii ca modalitate de „direcționare” a cititorilor, care încep să fie interpelați în predoslovii în funcție de presupusa lor atitudine față de carte: „cătră iubitorii de științe”, „vouă, iubitorilor de cetanie”, „iubitorilor de învățătură”, „iubitorilor de înțelepciune”, „iubitorilor de osteneală”.

Epoca culturii vechi se încheie o dată cu liberalizarea lecturii și cu desprinderea scrierii de statutul de *officium* (obligație), devenind o opțiune liberă. Lectura își schimbă regulile, adaptându-se noului spirit: prefațatorii nu-i mai îndeamnă pe cititori să caute în carte „foloase sufletești”, ci să învețe lucruri practice sau, pur și simplu, să petreacă „momente de zăbăvă” citind.

Lucrarea „*Iubite cetitorule ...*” se încheie cu capitolul V, sumativ (3 pagini), intitulat *Încheiere și deschidere*, iar în *Addenda* sunt reproduse 14 texte din prefețe reprezentative pentru convențiile de lectură și

strategiile textuale care au contribuit la fixarea unor relații între autor și cititor. Fiecare text este însoțit de câteva comentarii care fixează coordonatele lecturii și profilul cititorului.

În raport direct cu tematica și perioada analizate, ne sunt puse la dispoziție date, analize și interpretări originale, deși lucrarea abordează o problematică destul de puțin cercetată și greu de reconstituit: cea a lecturii și a cititorului în cartea română veche. Sursele istorice referitoare la acest subiect sunt lacunare și seci, de aceea autorul se axează în studiul său pe prefețele cărților și manuscriselor vechi, pe adnotările operate de cititori în paginile acestora și pe alte elemente specifice, reușind să dea cărții substanță și coerență, îmbrăcând-o într-un limbaj accesibil și făcând-o atractivă, chiar și pentru un cititor neavizat. Opusculul de față este destinat, însă, în primul rând iubitorilor de carte, fiind o convingătoare încercare interdisciplinară de a reconstitui mediul cultural specific perioadei vechi (sec. XVI-XVIII), modul de receptare a cărții în epocă, cui se adresa ea și cine o citea. Oricare din capitolele pe care le-am parcurge conțin informații interesante și detaliate oferite de autor, ca rod al unei susținute munci de cercetare a surselor bibliografice române și străine (130 de lucrări, studii și articole), dar și culegeri de texte citate pe parcursul lucrării. Concluzionând, putem afirma că această carte este o îmbinare fericită între domeniul istoric și cel al literaturii, tratând un subiect și o perioadă în care cele două domenii sunt greu de separat, ele întrepătrunzându-se. Chiar dacă autorul este de formație filologică, cartea prezintă interes și din perspectiva istoricului. Analiza clară și concisă realizată recomandă această carte ca pe o sursă bibliografică demnă de încredere, utilizabilă în demersurile istorice generale.

IOAN-DAN DUMITRAȘ

Mihai-Alin Gherman, *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, București, Editura Enciclopedică, 2004, 174 p.

Opusculul datorat profesorului universitar Mihai-Alin Gherman este rezultatul unor cercetări interdisciplinare din domenii înrudite istoriei literaturii românești vechi și bibliologiei, cărora autorul li se dedică de o viață.

Aspecte umaniste în cultura românească veche este de fapt o culegere de studii, prin editarea cărora autorul spicuieste din recentele sale preocupări științifice, așezate în ordine cronologică, începând cu *Aspecte ale culturii românești din Transilvania în secolul al XVI-lea*. Repune în discuție apariția primelor texte în limba română și părerile exprimate de autorii anteriori, privind eventualele influențe din afară (luteranismul, calvinismul, unitarianismul). Contribuția autorului relevă importanța nuanțării punctelor de vedere pe zone și perioade cercetate, neputând fi exclusă implicarea Reformei în „biruința scrisului în limba română”. În vastul studiu *Profil cultural: Eustratie Logofătul* este prezentată o sinteză despre personalitatea cărturarului-cronicarului moldovean, activ în prima jumătate a secolului al XVII-lea, Eustratie sau Istrate, autor de texte istorice, contemporan cu Simion Dascălul și Misail Călugărul, un apropiat al domnului Moldovei, citat de Miron Costin. După 1633 i se pierde urma în Moldova sau Polonia.

Un alt subiect, sugerând aceeași perioadă istorică din Transilvania, cuprinde *Câteva considerații despre Noul Testament de la Bălgrad* și *Posteritatea Noului Testament de la Bălgrad*. În primul studiu despre *Noul Testament de la Bălgrad* autorul prezintă un nou punct de vedere asupra influențelor exterioare din procesul editării cărții, ca rezultat al cercetărilor sale, considerând că ediția în cauză este „prima ediție modernă a unui text biblic, cu un rezumat al capitolelor, cu marcarea numerică a paragrafelor și [...] cu foarte multe trimiteri la alte texte biblice”. Pe lângă izvoare știute ca *Septuaginta* și *Vulgata*, autorul identifică în *Noul Testament de la Bălgrad* „traduceri reformate (latine sau în limbile naționale)”. Totodată, autorul identifică pentru prima dată proveniența „șumelor”, care-l duc la concluzia că acestea provin din consultarea uneia din edițiile *Bibliei* datorate lui Bèze, Tremmelio și Iunius, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea sau prima jumătate a secolului al XVII-lea. În *Posteritatea Noului Testament de la Bălgrad* autorul pune în discuție mai vechea teză despre influența pe care ar fi avut-o *Noul Testament* asupra ediției *Bibliei* de la București (1688), teză încetățenită în istoriografia problemei, considerând că „o parte din asemănări trebuie căutate în surse și nu într-o posteritate”. Vorbind despre posteritate, aceasta trebuie văzută mai ales în influența asupra cărților tipărite în Transilvania.

Umanistul român Teodor Corbea reprezintă un subiect însușit de M. A. Gherman și prin editarea *Dicționarului latin-român* al autorului activ la finele secolului al XVII-lea și mai târziu. În studiu se face comparația între dicționare de gen apărute după cel al lui Corbea (rămas în manuscris). *Marginalii la Psaltirile versificate în cultura română* reprezintă o sinteză și un punct de vedere al autorului asupra a ceea ce a însemnat psaltirea în cultura veche, în cea europeană și în cea românească, cu influențe calvine sau reformate „în genere”. Acordă o atenție specială ediției lui Dosoftei (1673), Teodor Corbea (1700-1710),